

БОРИС НАГОРНИЙ,

доктор соціологічних наук, професор, завідувач кафедри соціології Східноукраїнського національного університету ім. Володимира Даля, Луганськ

**Чи потрібна Кассандра у ХХІ столітті?
(деякі спірні роздуми стосовно соціального
прогнозування)**

Abstract

The author considers some aspects of social prognosis. The article analyzes the term “Cassandra’s information” understood as a high precise prognostication with a great deal of negative information, which is often rejected.

The number of illustrative examples of prognoses unaccepted both by public opinion and authorities are suggested. The necessity of registration of social consequences of different kinds of innovations which came into life in 10–15 years is emphasised.

Some types of social indexes influencing the possible scenarios of the countries’ future development are analysed. The author comes to a conclusion about necessity of complex problems decision by specialists in social prognostication in such a way: to supply objective information and, at the same time, not to enlarge the population’s anxiety coefficient.

*Майбутнє ... кидає свою тінь задовго до того, як
увійти...*

Анна Ахматова

Зі шкільних часів запам’яталася Кассандра, донька царя Пріама, царя Трої, про яку навдивовижу образно розповів захоплений своїм предметом викладач історії. У неї, як відомо, закохався сам Аполлон. Закохавшись, вдався до, мабуть, найдавнішої соціальної технології — подарунків. Подарунком, який він підніс Кассандрі, був і справді божественним — дар перед-

бачення, дар пророцтва. Одначе вона не відповіла на палкі залицяння Аполлона (“надто вродливий для чоловіка, Троєю пройтися, звісно, добре, але для подружнього життя важенько: волочитиметься за кожною спідницею”). Розгніваний Аполлон, не приховуючи ураженого чоловічого самолюбства, пообіцяв, що її пророцтвам не будуть вірити (позаяк просто забирати свої дари боги не можуть!). Марно Кассандра бігала від батька до громадян, благаючи їх не приймати у подарунок великого дерев'яного коня. Трагічний кінець цієї історії добре відомий: Данайці, що дари приносять, Троянський кінь, Трою спалено і розграбовано, Пріам і Кассандра загинули...

Від тих сивих віків і перейшов до нас вираз “інформація Кассандри” — прогноз із високим рівнем точності, котрий, як правило, збувається, але йому не вірять, бо він містить чималу частку негативної інформації. Негативна інформація незручна, дискомфортна, її відкидали завжди. Приємніше помилятися.

Періодично спалахують дискусії щодо необхідності підвищення прогностичної ролі соціології. Лунають традиційні обвинувачення на адресу науки, особливо тих галузей, що раніше називалися “суспільними науками”. Дістається, ясна річ, і соціології.

“Гуманітарна наука практично проспала глобалізацію”, вона перебуває в “полоні лінійно-площинного сприйняття світу” [Кочетов, 2002: 1, с. 40].

У деяких працях почали обґрунтовувати таку тезу: оскільки інтелігенція не спромоглася своєчасно передбачити зміни наприкінці минулого століття й гідно відповісти на виклики часу, вона приречена зійти з історичної сцени [Рывкина, 2006: с. 139–146].

Та все одно, коли минулася хвиля розгубленості від навальності змін, від “кінця знайомого світу” (І.Валерстайн), услід за працями П.Штомпки, який увів поняття “культурна травма”, стали з'являтися й інші праці, що містять спроби осмислити те, що відбувається.

Г.Татарова, аналізуючи поняття “методологічна травма соціолога”, характеризує його як термін “для позначення ситуації розгубленості дослідників перед надмірністю соціологічних теорій, методологій, методів у процесі прийняття рішень”; і далі: “у виборі засобів пізнавальної діяльності... людина не встигає за людством, соціолог не встигає за соціологом” [Татарова, 2006: с. 3–4].

Пам'ятаю, як у далекому сімдесять другому році аспіранти й студенти “ганялися” за часописом “Иностранная литература”, де були опубліковані розділи зі знаменитого “Футурошоку” Е.Тофлера. “Зупиніть світ, я хочу зійти!” — вигукнув тоді ще не дуже відомий автор (це відчайдушне прохання сьогодні, мабуть, багато хто повторив би, тільки куди саме сходити?).

1996 року в Німеччині вийшла друком праця редакторів відомого німецького часопису “Шпігель” Г.-П.Мартіна і Г.Шуманна “Пастка глобалізації. Атака на процвітання і демократію” (російський переклад опубліковано у 2001 році). Там, зокрема, описано вересневу нараду 1995 року у знаменитому (завдяки екранізації роману Артура Хейлі) готелі “Фермонт” у Сан-Франциско “нового мозкового центру”, що мав указати шлях до “нової цивілізації”.

Тут майбутнє було оцінене такими поняттями і “новим словом”: концепція 20:80 і “титітейнмент”. У XXI столітті, на думку учасників зібрання, для функціонування світової економіки вистачить 20% населення. “А як же решта? Залишаться без роботи 80% тих, хто хоче працювати? Звісно, у тих 80%, що залишаться за боргом, будуть колосальні проблеми”. В усіх на вустах вислів Збігнева Бжезінського “титітейнмент” — “поєднання розваг, що якоюсь мірою скращують безрадісне існування, та харчування, достатнього для життєдіяльності, підтримуватиме зневірене населення світу у відносно гарному настрої”.

У цій праці вже тоді (у 1994–1996 роках!) давалася ознака тривоги — застереження стосовно того, що “найбільшим прогнозованим лихом” є світові фінансові ринки, котрі “небезпечніші для стабільності, ніж атомна зброя” [Мартин, Шуманн, 2001: с. 20–21, 125–126].

Немає пророків у своїй вітчизні? Переглядаючи праці минулих років, можна знайти чимало серйозних прогнозів-попереджень, які, на жаль, багато в чому справдилися (дослідження колективів, очолювані Ю.Пахомовим, щорічники Інституту соціології НАН України та ін.).

Кілька років поспіль виходили друком добротні статті, що стосуються окремих аспектів соціального прогнозування [Бевзенко, 2006; Білошицький, 2007; Жданов, 2009; Пасхавер, 2003; Ткаченко, 2008; Ходорівська, 2004; Шангина, 2006].

Наведемо лише дві цитати зі статті Сергія Білошицького “Кінець історії по-українському...”: “Місце героя нашого часу посів тип людини із напівпрозорим минулим (таємниці першого мільйона), але впевненим майбутнім. Цей тип людини, який уособлює гібрид бізнесмена, чиновника, політика, кримінального авторитету і представника спецслужб, заявив про повну й остаточну перемогу нового суспільно-економічного ладу — неолібералізму (що більше нагадує неофеодалізм), в якому він є одноосібним власником усіх ресурсів”... “Представники соціально-станових еліт практично за жодних обставин не випадуть із привілейованої обойми, тоді як представники соціальних низів позбавлені легітимних механізмів входження до вищих верств суспільства” [Білошицький, 2007].

На жаль, недооціненими і недопочутими виявилися і фундаментальна праця Ю.Пахомова, С.Кримського, Ю.Павленка “Шляхи і роздоріжжя сучасної цивілізації” [Пахомов, Крымский, Павленко, 1998], і логічне продовження цієї праці “Цивілізаційні моделі сучасності та їхнє історичне коріння” (2002 рік).

Шкода, якщо не дістане належного суспільного відгуку спільна фундаментальна праця із глобального моделювання сталого розвитку, виконана в рамках Національної академії наук України і Російської академії наук [Згуровський, Гвишиани, 2008]. В основу цієї праці покладено методологію вимірювання сталого розвитку. Він оцінюється трьома складниками: економічним, екологічним, соціально-інституціональним. Кожен із цих складників оцінюється системою індексів та індикаторів.

Приміром, індекс соціального вимірювання включає три глобальні індекси: індекс якості життя, індекс людського розвитку й індекс суспільства, ґрунтованого на знаннях.

Якщо два перші індекси доволі широко використовують, то третій — індекс суспільства, ґрунтованого на знаннях, розроблений департаментом ООН з економічного і соціального розвитку, відомий менше. Він складається, своєю чергою, із трьох інтегральних індексів (інтелектуальні активи суспільства, перспективність його розвитку та якість розвитку суспільства).

Особливий інтерес становить виокремлення авторами основних глобальних загроз людству у XXI столітті. Цю класифікацію здійснено на підставі висновків низки міжнародних організацій під егідою ООН. Отже, у XXI столітті найбільшу загрозу становитимуть: 1) глобальне зниження енергетичної безпеки; 2) порушення балансу між біологічними можливостями Землі та потребами людства у біосфері у зв'язку зі зміною демографічної структури світу; 3) посилення нерівності між людьми та країнами на Землі (тут наведено тривожні цифри: різниця в доходах між найбагатшими і найбіднішими визначається співвідношенням 72:1; три найбагатші людини Землі мають капітали, що перевищують статки 47 бідних країн світу; 475 найбагатших людей контролюють капітали половини людства; капітал 50 найбагатших громадян України розміром у 64,4 млрд дол. 2007 року перевищив два державні бюджети країни); 4) поширення глобальних хвороб; 5) дитяча смертність; 6) наростання корупції; 7) обмеженість доступу до питної води; 8) глобальне потепління; 9) державна нестабільність; 10) глобальні зміни клімату й катастрофи [Згуровский, Гришиани: 2008, с. 9–12, 36–47].

Завершують цю фундаментальну працю (одна хронологія світових конфліктів — від тих, що сталися в далеких сторіччях до нашої ери до конфліктів на Близькому Сході в наші дні — займає 27 сторінок!) сценарії розвитку України.

Перший сценарій — до 2010 року — має примітну назву “Старі політики”.

Другий сценарій — на середньострокову перспективу (2010–2020 роки) — “Нова генерація” (2010–2020 роки).

Третій сценарій на довгострокову перспективу (2020–2050 роки) — “Швидкий розвиток”.

Підсумовуючи свою роботу, автори намагаються відповісти на запитання: яку із відомих моделей розвитку обрати для нашої країни? І доходять висновку: “...для неї найперспективнішою є модель “Гармонізоване суспільство”, де б вона змогла скористатися своїм головним активом — якісним людським капіталом” [Згуровский, Гвишиани, 2008: с. 127–135].

Необхідно зазначити, що загалом спостерігається збіг головних загроз для людства у XXI столітті в цитованій праці із відомим прогнозом І.Бестужева-Лади, який, утім, здебільше зосереджує увагу на небезпеках, пов'язаних із духовною деградацією сучасного суспільства [Бестужев-Лада, 2007: с. 22–33].

Становить також інтерес експертне опитування “Україна у 2050 році”, проведене часописом “Кореспондент” (експерти: Д.Видрін, В.Карасьов, Л.Слюсар, І.Ставчук, В.Шевчук, А.Блінов). Були отримані такі прогнозні оцінки стану: до зазначеного часу населення країни скоротиться до 30 млн

осіб, значну його частину становитимуть мігранти з Азії й Африки; виникне дефіцит питної води; запаси корисних копалин вичерпаються; південна частина Криму і приморська частина Одеської області через глобальне потепління можуть опинитися під водою.

“Актуальні нині питання вступу до ЄС і НАТО відпадуть, оскільки за 50 років ці структури вже не існуватимуть. Дмитро Видрін прогнозує поділ світу на чотири субрегіони — Південь, Схід, Захід і Північ з окремим глобальним урядом, і Україна, залежно від внутрішньої та зовнішньої ситуації, приєднається чи то до Заходу, чи то до Сходу. Україна перейде як мінімум на євро або якийсь загальний глобальний долар. Українці з головою поринуть у віртуальну реальність. А інтернет-залежність стане настільки ж поширеною, як сьогодні алкоголізм, і клініки, що рятують від них, будуть переповнені” [Салей, 2009: с. 45–46].

А ми ще не встигли зважити на думку спеціалістів про те, що інформатизація вступила в четвертий етап свого розвитку: після появи великих комп’ютерів, створення персональних комп’ютерів, появи Інтернету відбувається перехід на нові Grid-технології, коли місце Інтернету з web-послугами заступає всесвітня Grid-мережа як засіб спільного використання обчислювальних потужностей і сховищ даних [Петренко, 2007].

У зв’язку із початком ХХІ століття не бракувало прогнозів: від праць знаменитої *Pand coronation* до пророцтв астрологів-початківців (досвідчені журналісти використовували старий афоризм: “якщо хочеш розсмішити Бога — слід розповісти про свої плани”).

Утім, на мій погляд, варто ґрунтовно поміркувати стосовно висновку В.Садовничого, що “у людства є тільки два шляхи, щоби заглянути в майбутнє: це наука і релігія” [Садовничий, 2006: с. 11].

У футурологів є свої табелі про ранги. Останніми роками набули популярності прогнози американського футуролога Ендрю Золі, якого називають Новим Нострадамусом і якому нещодавно присуджено звання “Видатний молодий дослідник” Національним географічним товариством США. Він вважає, що це століття стане найбільш релігійною добою, хоча він теж поряд з іншими авторитетними аналітиками стверджує, що відбудеться різке зростання мусульманського населення, тобто людей, які сповідують іслам.

Він стверджує також, що біотехнології, нанотехнології, інформаційні технології, когнітивні технології, пов’язані з дослідженнями людського мозку, посядуть ключові позиції в наукових дослідженнях ХХІ століття, див.: [Кована, 2007: с. 43–56].

Патріарх світової соціології Д.Белл скептично ставиться до проблеми точності прогнозів, стверджуючи, що “наш світ відрізняється від колишнього масштабами й багатоманіттям. І будь-яка спроба сконструювати схему, котра б адекватно описувала і минуле, і теперішнє, неминуче розіб’ється об ці відмінності” [Белл, 2007: с. 78].

І все одно здивуємося прозорливості багатьох аналітиків, які ще у 70-ті роки минулого століття доволі точно вгадали картини століття прийдешнього. У цьому переконуєшся, ознайомлюючись з антологією прогностики “Попереду — ХХІ століття” [Бестужев-Лада, 2000].

Разом із тим необхідно зважати на висновок фахівців, які вивчають теорії систем: соціальні наслідки багатьох нововведень даються знаки за тривалий період (15 років і більше), й через важливість врахування цих наслідків прогнозувати їх особливо складно.

На жаль, залишається актуальною проблема врахування отриманих результатів досліджень, зокрема й соціологічних, в управлінських рішеннях інститутів влади. Чи слід дивуватися, що в численних дискусіях стосовно необхідності вступу нашої країни до Європейського Союзу у представників владних структур найвищого рівня практично не було посилянь на унікальне міжнародне дослідження, виконане у 2005–2007 роках?

У цьому дослідженні є навіть такий унікальний показник, як рівень щастя, за яким наша країна посідає передостаннє місце серед усіх європейських країн [Головаха, Горбачик, 2008: с. 93]. Тож як тут не повторити: “За державу обидно!”.

Так, шкода, що своєчасно не були почуті прогнози-попередження низки фахівців, які займаються прогнозуванням, у тому числі й соціологів. Коли проходив Лондонський (квітень 2009 року) саміт керівників двадцяти провідних країн, світова преса цитувала слова англійських аналітиків, які вбачають причину світової фінансової кризи в тому, що впродовж багатьох років завзято формувався соціальний тип “людини, яка живе в кредит”, “людини з кредитною картою”.

А.Панарін дійшов висновку значно раніше. Не почули й тривожних застережень, що пролунали в його останній праці-заповіті “Стратегічна нестабільність у XXI столітті” [Панарин, 2004].

Аналогічне застереження кілька років тому висловлювали також відомі українські аналітики. У вирізаних мною фрагментах п’ятилітньої давнини знаходжу прогнози-застереження в серії інтерв’ю кореспондента газети “День” Н.Трофимової з Є.Головахою. Примітними є назви цих інтерв’ю (наводжу лише деякі для прикладу): “Ліки від ейфорії. Несвяткові нотатки на берегах року, що минає”, “Нова українська міфологія. Якщо влада житиме з месіанським відчуттям – вона приречена” [Трофимова, 2004; Трофимова, 2005].

Перед фахівцями із соціального прогнозування, перед соціологами постає серйозна проблема: як, залишаючись реалістами, повідомляючи суспільству об’єктивну інформацію, не підвищити рівня тривожності, рівня алармізму? Чи потрібна зараз інформація Кассандри?

Звісно, особливого оптимізму не додає і статистика. Вона засвідчує таке: населення Землі за минуле століття збільшилося майже вчетверо, а обсяг техногенних викидів зріс у 18 разів, і відновлювані природні ресурси (грунт, вода, кисень, рослинні біологічні ресурси) стають невідновлюваними; зростання виробництва продукції на душу населення завершилося двадцять п’ять років тому, у 1984 році, і, як наслідок, чисельність голодних уже 2002 року сягнула 1,3 млрд осіб [Зубаков, 2005: с. 45–54].

...Серед старих газет знайшов фрагмент середини 1990-х років: “Ви знехтували нашою попередньою пересторогою, переданою на острів Валаам у 1927 році (серед уфологів цей документ відомий як “третє послання інопла-

нетян”, де були передбачені всі основні події до 1995 року. — *Прим. ред.*). Ви нічого не зробили, щоби врятувати самих себе” [Беликов, 1995].

Можна, звісно, іронічно посміхнутися, взагалі не думати про цю незручну езотеричну інформацію. Але як бути з твердженням відомого фахівця з прогнозування І.Бестужева-Лади: “Людина безперечно винна в тому, що за тридцять років від моменту попередження про згубні глобальні проблеми сучасності вона так нічого й не зробила для запобігання їм” [Бестужев-Лада, 2004: с. 139].

Однаке найдивовижнішим є те, що ця тривога звучить і в одній із найдавніших книжок у моїй бібліотеці — у праці професора Лейпцизького університету П.Барта “Філософія історії як соціологія”, написаній 1897 року і перекладеній у Санкт-Петербурзі 1902-го. Щоправда, німецький професор усе ж таки завершує свою осяжну працю словами: “Періоди скептицизму в історії чергуються з періодами твердого переконання, на щастя, більш тривалими” [Барт, 1902: с. 346–347].

А можливо, поети, які традиційно відбирають хліб у соціологів, чіткіше висловлюють актуальне гасло дня? Як, наприклад, Булат Окуджава: “Нам не стоит этой теме бояться, но счастливыми не будем притворяться...”

Література

Бевзенко Л. Евристичний потенціал поняття соціальної біфуркації // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. — 2006. — № 2. — С. 159–176.

Барт П. Философия истории как социология. — СПб., 1902.

Беликов Ю. Последнее предупреждение инопланетян? // Комсомольская правда. — 1995. — 31 мая.

Белл Д. Мировой порядок в XXI веке // Свободная мысль. — 2007. — № 11. — С. 77–94.

Бестужев-Лада И.В. Глобальный технологический прогноз на XXI век // Социологические исследования. — 2007. — № 4. — С. 22–33.

Бестужев-Лада И.В. Свожу счёты с жизнью. Записки футуролога о прошедшем и происходящем. — М., 2004. — С. 139.

Билошицкий С. “Конец истории” по-украински или размышления провинциала, куда страна катится // День. — 2007. — 25 июля.

Впереди XXI век: перспективы, прогнозы, футурология. Антология современной классической прогностики / Сост. И.В.Бестужев-Лада. — М., 2000.

Головаха Є., Горбачик А. Соціальні зміни в Україні та Європі: за результатами Європейського соціологічного дослідження 2005–2007 р. — К., 2008.

Жданов И. “Голодные” бунты в Украине: станут ли они реальностью? // Зеркало недели. — 2009. — 27 февраля.

Згуровский М.З., Гвишиани А.Д. Глобальное моделирование процессов устойчивого развития в контексте качества и безопасности жизни людей (2005–2007/2008 годы). — К., 2008.

Зубаков В. Ипостаси глобализации и императивы выживания // Свободная мысль—XXI. — 2005. — № 8. — С. 45–54.

Кована Дж. Футуролог Эндрю Золи о будущем России // National Geographic Россия. — 2007. — № 9. — С. 43–56.

Кочетов Э.Г. Глобалистика: Теория, методология, практика. — М., 2002.

Мартин Г.-П., Шумани Х. Западня глобалізації: атака на процвітання і демократію. — М., 2001.

Пасхавер О. Українські реформи, або Приватизацію ніхто не любить // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. — 2003. — № 4. — С. 61–85.

Пахомов Ю.Н., Крымский С.Б., Павленко Ю.В. Пути и перепутья современной цивилизации. — К., 1998.

Пахомов Ю.Н., Крымский С.Б., Павленко Ю.В., Седнев В.В., Сиденко С.В., Панарин А.С. Стратегическая нестабильность в ХХІ веке. — М., 2004.

Петренко А. Grid как четвертый этап развития информатизации // Зеркало недели. — 2007. — 30 марта.

Рывкина Р.В. Интеллигенция в постсоветской России — исчерпание социальной роли // Социологические исследования. — 2006. — № 6. — С. 139–146.

Садовничий В.А. Знание и мудрость в глобализирующемся мире // Вопросы философии. — 2006. — № 2. — С. 11–17.

Салей Е. Не пройдет и полвека // Корреспондент. — 2009. — 17 января.

Тараненко Н.А., Шморгун А.А. Цивилизационные модели современности и их исторические корни. — К., 2002.

Татарова Г.Г. Методологическая травма социолога. К вопросу интеграции знаний // Социологические исследования. — 2006. — № 9. — С. 3–12.

Ткаченко М. Бездетная страна // Зеркало недели. — 2008. — 27 сентября.

Трофимова Н. Лекарство от эйфории. Непраздничные заметки на полях уходящего года // День. — 2004. — 30 декабря.

Трофимова Н. Новая украинская мифология. Евгений Головаха: Если власть будет жить с мессианским чувством — она обречена // День. — 2005. — 22 марта.

Ходорівська Н. Ситуаційні негативи повсякденності й адаптивні ресурси людини // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. — 2004. — № 4. — С. 140–157.

Шагина Л. 15 лет спустя: страна та же, люди те же, вот только... // Зеркало недели. — 2006. — 2–6 сентября.